

УДК 343.97

Мокряк М. О., НУ «ОЮА»

ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС РОЛІ ЗМІ У ПОПЕРЕДЖЕННІ ЗЛОЧИННОСТІ

Досліджено концепції впливу засобів масової інформації на детермінацію та попередженні злочинності. Виявлено, що концепції впливу ЗМІ, в свою чергу, поділяються на декілька теорій, підтверджених експериментально. Охарактеризовано позитивний, негативний та комбінований вплив ЗМІ.

Злочинність, як відомо, є багатокомпонентним соціальним явищем, породженим дією низки факторів та чинників – соціальних явищ, ситуацій, обставин, а зокрема – соціальною та економічною нестабільністю, кризою моралі тощо. Наразі злочинність є, на жаль, складовою частиною сучасного суспільства.

Процес суспільного розвитку, ідеологічних, соціальних, культурних та інших трансформацій проходить паралельно із змінами у інформаційному та комунікаційному просторі. Роль засобів масової інформації у формуванні названого простору важко переоцінити. Вони є важливим інструментом соціальних перетворень, соціалізації, а особливо – світоглядного, психологічного, освітнього, політичного, інформативного впливу. Тому й нагальним постає вирішення проблематики ролі засобів масової інформації у попередженні злочинності.

З одного боку проблематика ролі ЗМІ у попередженні злочинності є досить широко висвітленою. Цю тезу доводить значна кількість досліджень аналітичного характеру та історичний досвід вивчення проблеми. З іншого ж боку – монографічних та дисертаційних досліджень (в Україні зокрема) дуже обмежена кількість, у сусідніх державах же тематика якщо і отримує розвиток – то лише у одному певному напрямку. Разом з тим, аналіз наукових робіт показує, що в цілому зазначена проблема розроблена недостатньо. Такий стан теоретичної розробки проблеми позначається на практичній діяльності як правоохоронних органів, самих ЗМІ, так і на суспільних процесах взагалі.

Звідси, метою статті є висвітлення історичних передумов та теоретичного доробку дослідників тематики ролі ЗМІ у попередженні злочинності.

Як відомо, одним з перших дослідників впливу ЗМІ на криміногенність суспільства був Ч. Ломброзо. Вчений висвітлює у главі XIV книги «Злочинна людина» (1876) роль тодішньої преси «з її пространими розділами скандальної хроніки». Французький кримінолог Арманд Корре у монографії «Злочин і самогубство» (1891) зазначає, що «згубний вплив» статей про вбивства проявляється в скоєнні злочинів-імітацій, коли сценарієм тієї чи іншої протиправної дії слугувала відповідна стаття в газеті. В той же час, Луї Проаль у своїй праці «Злочин і покарання» (1892) стверджує, що «нездорове читання» значно впливає на молодь в силу її найбільшої схильності до наслідування: «Подробиці здійснення суїцидів та злочинів розбурхують уяву, в результаті чого може з'явитися бажання повторити ці дії».

С. В. Кушнар'єв зазначає, що вплив ЗМІ на людину починається з раннього віку й продовжується все життя. По суті в сучасному світі ЗМІ взяли на себе значну частину функцій з формування свідомості людей, виховання їх поглядів, ідей, звичок тощо. Людина, яка раніше не зустрічалася з тією чи іншою проблемою, завдяки можливостям ЗМІ змогла познайомитися з найрізноманітнішими проявами суспільного життя, скласти про них певну уяву і сформувати до них відповідне ставлення [4, с. 25].

Останнім часом зустрічається точка зору про вплив ЗМІ (насамперед, телебачення й кіно) у вигляді пропаганди злочинної ідеології. «Неконтрольована свобода ЗМІ, яка почалася наприкінці 80-х – на початку 90-х років, призвела до того, що інформація, що передається ними, стала нести в собі суттєвий негативний потенціал. Діяльність правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю значною мірою стала подаватися однобічно й оцінюватися негативно. Особи ж, які вчинили протиправні вчинки, навпаки, стали головними й нерідко позитивними героями передач і публікацій» [4, с. 25]. Таке становище викликає занепокоєння, оскільки, якщо взяти до уваги тотальну медіатизацію нашого життя, негативне наповнення ЗМІ створює стресовий фон для більшості осіб, що призводить до виявлення негативних емоцій, наслідком яких може стати і злочин.

У кримінологічній літературі висунуто декілька концепцій впливу ЗМІ на злочинність. Ми вважаємо, що умовно основними з них є три: 1) ЗМІ як каталізатор агресивності у суспільстві; 2) ЗМІ як інструмент попередження злочинності; 3) ЗМІ як засіб

психологічного впливу (як позитивного, так і негативного) – комбінована концепція.

В. В. Боровікова детально розглядає першу концепцію впливу, зупиняючись на тому, що повідомлення про злочинність, насильство, які з'являються у ЗМІ, підвищують рівень агресивності у людей. Дослідниця наводить декілька теорій, які корелюють із цією концепцією [2]. Проте, більшість цих теорій пов'язані з медійними технологіями (кіно, телебачення), а не із ЗМІ у класичному розумінні. Зупинимось на розгляді деяких теорій.

Теорія соціального навчання отримала розвиток у 60-ті рр. ХХ ст. Основною її ідеєю висувалося, що образи насильства, показані по телебаченню, негативно впливають на людину, особливо на дітей, що може призвести до копіювання подібної поведінки у реальному житті. Ми вбачаємо, що дана теорія корелює із теоріями впливу ЗМІ, висловленими, наприклад, А. Корре та Л. Проалем, але у контексті візуалізованого представлення злочину. Теорія соціального навчання досі не спростована, але, разом із тим, досить часто критикується. Безумовними прибічниками теорії соціального навчання є А. Бандура та Л. Беркович (США), висновки яких отримали розвиток у Фінляндії, Ізраїлі, частково і в Україні.

Зокрема, критики вважають, що, по-перше, численні експерименти, поставлені для підтвердження теорії соціального навчання, є недійсними, оскільки піддослідні фактично проявляють агресію до неживого предмету, а не до людини. По-друге, теорія не передбачає якогось «еталону» поведінки, яка може вважатися нейтральною, і від якою можна вести умовний відлік до того, яка поведінка може вважатися негативною та агресивною. По-третє, експеримент є нетиповою для будь-якої особи ситуацією, яка створена штучно, отже, особисті якості можуть проявитися зовсім інакше, аніж завжди [6, с. 99].

Як зазначає В. В. Боровікова, вплив телевізійного насильства був також вивчений на основі теорії катарсису, тобто емоційного потрясіння, яке викликається у глядача у результаті переживань за героя [2]. Експерименти зафіксували, що глядачі, які дивилися матеріали агресивного спрямування, самі ставали схильними до агресивних проявів [6, с. 100-101]. Ця теорія має значення перш за все через те, що сучасні ЗМІ наповнені великою кількістю кримінальної інформації, навіть існує думка, що таке наповнення є

наслідком криміналізованості ЗМІ. Ця теорія також корелює із історичними теоріями, зокрема з теорією Ч. Ломброзо.

Теорія когнітивних асоціацій обґрунтовує негативний вплив ЗМІ так званим праймінгом – активізацією специфічних згадок у пам'яті [7]. Насильство, що показується у ЗМІ може автоматично пробудити відповідні думки та ідеї, що буде сприяти виникненню та формуванню антисоціальної установки [8]. Проте ця теорія також зазнає критики, оскільки низка психотипів людей, усвідомлюючи негатив сцен насильства та жорстокості, дивиться їх в силу звички, бажання гострих відчуттів тощо. Прибічники теорії самі наголошують, що обсяг такої інформації у ЗМІ має бути врегульований суспільством, оскільки, наприклад, вразливі прошарки населення (діти, підлітки, літні люди) можуть штучно увійти у стан страху та відсутності особистої безпеки. В. В. Боровікова слушно вказує, що ця ситуація значно підриває авторитет правоохоронних органів у протидії злочинності і може призвести до стихійної самоорганізації населення для протистояння злочинності самостійно [2].

З іншого боку, ЗМІ, безперечно є важливим інструментом профілактичного впливу. Звісно, неможливо не відзначити, що саме за рахунок створення позитивного іміджу правоохоронних органів у ЗМІ більшість добровольців свідомо прагнуть співпрацювати, допомагати правоохоронним органам у протидії злочинності.

Великою є роль ЗМІ у правовому вихованні, формуванні правосвідомості. С. В. Кушнар'ов зазначає, що невирішеність проблеми негативізації впливу ЗМІ диктує необхідність розробки правового механізму, що виключає негативний вплив ЗМІ на дітей та підлітків, оскільки найбільш інтенсивно людина формується до 18 років, моменту настання повноліття, і саме на цьому етапі розвитку засвоюються необхідні знання й правила поведінки в суспільстві [4, с. 31].

ЗМІ, у доступній формі інформуючи суспільство про певні юридичні явища, тим самим поліпшує загальні знання у різних галузях права, підвищує відповідальність кожної конкретної особи. Більш того, ЗМІ є інструментом розширення кругозору кожної окремо взятої людини.

Третя концепція передбачає комбінований підхід, який полягає паралельній дії ЗМІ у позитивному та негативному аспекті, що надає такому впливу рівновагу. Проте, на наш погляд, в чистому вигляді цю концепцію неможливо виокремити, оскільки так чи

інакше вплив ЗМІ буде тяжіти до позитивної або до негативної сторони.

ЗМІ виступають важливим фактором формування особи злочинця, вони значно впливають на утворення соціально значущих властивостей особистості, які мають як антикриміногенний, так і криміногенний вектор. С. Я. Лебедев визначає особу злочинця як систему соціально-психологічних властивостей індивіда, що сформувалися в процесі його соціалізації, детермінувавши обрання ним злочинного способу задоволення власних потреб, що потягнуло за собою вчинення злочину [5, с. 130]. Виходячи із цього визначення, якісні характеристики особи формуються в процесі її соціалізації, а провідним інститутом соціалізації у сучасному суспільстві виступають ЗМІ.

Більшість дослідників схильні до думки, що вищезазначені концепції мають вплив лише на так званих випадкових злочинців, або злочинців за необережністю. Поза увагою залишається вплив на осіб, які вже неоднократно скоювали певний злочин, тобто рецидивістів, а також на осіб, які вже спланували злочин, але не здійснили його. В такому випадку, вірогідно, втілюється теорія праймінгу, оскільки те чи інше повідомлення у ЗМІ може стати поштовхом до скоєння злочину.

Аналіз кримінологічної літератури, а також змісту інформаційної продукції сучасних ЗМІ, дозволив П. С. Булатецькому констатувати основні способи криміногенного впливу на особистість: 1) інформування про методи та способи вчинення злочинів; 2) використання ненормативної лексики; 3) пропаганда насильства, жорстокості; 4) романтизація злочинності, героїзація злочинності; 5) активна реклама алкогольної продукції; 6) створення та розвиток кримінальної субкультури; 7) формування негативної думки про державні, в тому числі і правоохоронні органи [3, с. 12-13].

А. В. Байлов та П. В. Сахута, погоджуючись із П. С. Булатецьким, вважають, що ЗМІ здатні продукувати криміногенні ризики як загально-соціального, так і групового рівня відтворення. Дослідники відстоюють думку про те, що за певних умов вказані ризики здатні інтегруватися безпосередньо до детермінаційного комплексу злочинності шляхом поширення культу насильства й жорстокості, підсилення ефектів призонізації, феномену звикання до злочинності, а також конструювання викривленої соціальної реальності [1, с. 144].

Таким чином, ЗМІ виступають важливим компонентом у функціонуванні детермінаційного механізму злочинності, якісно впливають на формування особистості людини, характер її розумової діяльності, є джерелом формування поведінки, тому числі й злочинної. Структуру цього процесу можна представити так: елементи ЗМІ несуть в собі криміногенний потенціал, у сферу їх дії потрапляє індивід, формуються його кримінальні якості, що формують злочину поведінку.

Звідси випливає, що практичне та емпіричне підтвердження в такому разі отримує концепція негативного впливу ЗМІ, а зокрема, теорія праймінгу та теорія соціального навчання. Попри це, не слід відкидати і позитивний вплив ЗМІ, який має на меті формування правосвідомості і правової культури. Отже, врешті-решт, комбінована концепція впливу ЗМІ, рівноважно як позитивного, так і негативного, постає як єдина можлива (із врахуванням того, що ідеально врівноваженої системи не існує).

Бібліографічний список:

1. Байлов А. В. Криміногенний потенціал діяльності засобів масової інформації / А. В. Байлов, П. В. Сахута // Вісник кримінологічної асоціації України. 2016. № 1 (12). – С. 143-153.
2. Боровикова В. В. Проблемы освещения преступности в средствах массовой информации и профилактическая деятельность органов внутренних дел : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. В. Боровикова. – Москва, 2002. – 222 с.
3. Булатецкий П. С. Влияние средств массовой информации на насильственную преступность (криминологический аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / П. С. Булатецкий. – Москва, 2013. – 23 с.
4. Кушнарьев С. В. Влияние средств массовой информации на формирование правосознания несовершеннолетних: зарубежный та вітчизняний досвід / С. В. Кушнарьев // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2009. – № 2. – С. 24-31.
5. Лебедев С.Я. Личность преступника и ее криминологическая характеристика // Криминология : учеб. пособие / под ред. С.Я. Лебедева, М. А. Кочубей. – Москва, 2007. – 519 с.
6. Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований / М. М. Назаров; Ин-т социол. образования Рос.центра гуманитар. образования и др. – Москва: УРСС, 1999. – 239 с.
7. Тимошенко, Е. А. Феноменология понятия прайминг, модели прайминга [Электронный ресурс] / Тимошенко Е. А., Епанчинцева Г. А.

// Университетский комплекс как региональный центр образования, науки и культуры : материалы Всерос. науч.-метод. конф. (с междунар. участием), 4-6 февр. 2015 г., Оренбург. – Оренбург, 2015. – С. 2083-2087.

8. Тужеляк Н.М. Проблема агресії як соціального феномену в юридико-психологічному дискурсі / Л.І. Казміренко, Н.М. Тужеляк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2011. – Вип. 4. – С. 444-453.

Исследованы концепции влияния средств массовой информации на детерминацию и предупреждение преступности. Выявлено, что концепции влияния СМИ, в свою очередь, делятся на несколько теорий, подтвержденных экспериментально. Охарактеризовано положительное, отрицательное и комбинированное влияние СМИ.

The concepts of the influence of media on the determination and prevention of criminality are reviewed. Detected, that the concepts of media's influence divide into a few theories, which were proved via experiments. Positive, negative and combined influence of media are characterized.

Стаття надійшла до редколегії 11.11.2016